

„ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК” - ДИМИТЪР ТАЛЕВ

СЮЖЕТЪТ И ГЕРОИТЕ НА „ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК” ПРЕЗ МОДЕЛА НА ЕПИЧЕСКОТО

Романът на Димитър Талев „Железният светилник” (1952) е част от една голяма романова поредица, в която влизат още: „Илинден” (1953), „Преспанските камбани” (1954) и „Гласовете ви чувам” (1966). Този цикъл от четири романа (тетралогия) е част от „епическата вълна” в българската литература от 50-те години на XX век. В сравнение с Д. Димов, който има подчертана склонност да психологизира, Талев много повече се

доближава до модела на епоса като литературен род. Характерни за романите му са пластическото описание (пресъздаването на света на героите чрез външни характеристики: поведение, физическо присъствие); силно изразеният събитийен план; историчността (усетът за история); съотнасянето история-индивидуална съдба (или: исторически-камерен план).

Тетралогията е построена на принципа на „нанизването” (по терминологията на руския учен Виктор Шкловски): съдбите на представителите на един голям род; се „нанизват” около историческото развитие. Нейната тематична линия са революционните борби за освобождението на Македония с кулминация Илинденско-Преображенското въстание.

„Железният светилник” представя най-ранния стадий (на тези борби - пробуждането на народа. Тук сюжетът е центриран около борбата за независима църква и за богослужение и образование на български език. Тази линия е въплътена чрез силното присъствие на семейно-битовото, съответно действието кръжи главно около дома. В следващите части историческото разширява територията на действието си. В „Преспанските камбани” негов сюжетен топос е цяла Преспа, общността тук е поставена по-явно в своите социални отношения. В „Илинден” сюжетен израз на историческото е самото въстание, затова и сюжетът е проектиран във всенароден (мащаб (това е „най-епическата” част от поредицата). „Гласовете ви чувам” вече е роман, съсредоточен върху съдбата на един герой (Борис Глаушев, сина на Лазар) - с неговия житейски и духовен път. Този текст носи признаците на една нова тенденция - на отзвучаване на епическото и на „лиризиране” на българската проза (процес, започнал през 60-те и особено развит през 70-те години). Въпреки това обаче последната част на тетралогията се вписва в цялостната концепция за романов цикъл за поколенията.

Композицията на „Железният светилник” до голяма степен изразява сюжетното развитие на романа. Първата част - „Хаджи Серафимовата внука”, е по-камерно озвучена. Тя е съсредоточена върху героите, основатели на преспанския клон на Глаушевия род. Неин акцент е драмата на патриархалния човек в ситуациите, създавани от големия план на историческото развитие. Втората част - „В тъмни времена” - пренася акцента от семейно битовото към съдбините на общността. Тук тя е хваната в началото на своето движение от живот, затворен в измеренията на битовото, към битие в историята. Тази част повтаря в уедрен,

социален мащаб, пътя на Стоян Глаушев. Ако в началото на романа героят тръгва от дивото, „тъмно“ село към града, то сега обществото на града тръгва от тъмата на духовното робство към пробудата на своето просвещение. Централната историческа тема е свързана с напреженията, които се зараждат между представителите на старото, консервативното (гръкофилите), и героите на новото, прогресивното (обединени около идеята за образование и богослужение на роден език). Третата част - „Народ се пробужда“ - както недвусмислено заявява заглавието, представя възхода на народното самоосъзнаване. И последната част на романа - „Корени и гранки“ - отново връща акцента към семейно-битовото, давайки възможност за сравнение с българското семейство от първата част. В този смисъл текстът има кръгова композиция.

Сюжетът е замислен като „битов летопис“ за един патриархален род. Историчната нагласа (заложена от модела на летописа) е особено осезаема в началото, което гласи:

Едва-що бе преминала голямата чума в лето 1833...

Още тук романът заявява своята епичност - той „обещава“ да разказва през критериите на паметта на общността. Топосите („местата“) на действието в творбата също са именно онези, които са важни за общността. В съгласие с правилата на патриархалното съзнание съществениите случки стават в дома (семеиното, родовото пространство); на мегдана, в църквата (празничната територия); в чаршията (мястото на труда). Всичко, свързано с пътя, носи значението на ключова промяна. Например: идването на Стоян, на рилския монах, на Рафе Клинце в Преспа.

Така времевото и пространственото измерение на „Железният светилник“ всъщност изпълняват изискванията на епическото повествование.

Героите като присъствие в творбата (като романови образи) също са издържани според правилата на епоса. Освен с подчертано външното (пластическото) си описание те са епически персонажи и със сюжетните си роли. Това са герои функции, а не герои светове (както е например при Йовков и Д. Димов). Основната им роля в текста е да илюстрират историческото развитие, не да представят някаква индивидуална душевност или лична съдба. Затова те с такава лекота биват въвеждани и снемани от действието. Примери за това са Божана и Аврам Немтур, които излизат от събитийния план на романа по най-лесния начин - умират в момента, в който присъствието им става непреодолима пречка за развитието на героя, олицетворение на историческото движение - Лазар Глаушев. Оздравяването на Божана например би нарушило или монолитността, или добродетелността на образа. Защото тогава за Лазар би имало две възможности: да се ожени за нея, като емоционалният му свят остане накърнен от любовта към Ния (това би било раздвоение, нарушаване на монолитността му), или да я изостави (което пък би хвърлило сянка върху добродетелността му). И двете хипотетични продължения биха лишили романа от образцовия народен водач, който трябва да бъде вътрешно единен и нравствено идеален, за да може да застане начело на общността. Съществува, разбира се, и вариант героят да не бъде поставян пред личностни изпитания (тоест пред него да не стои дилемата между безплътната любов към сестрата на съратника и цялостната, чувствена любов към дъщерята на противника). Тогава обаче добродетелността на героя би останала „недоказана“.

Оставането на другия „неудобен персонаж“ - Аврам Немтур, в повествованието пък би превърнало Лазар във фигура от „дребна“ психологическа драма (за разбиранията на епоса).

Така, освободен от съдбовните раздвоения на личното битие и изцяло посветен на националното дело, Лазар силно напомня един друг обобщителен водачески образ в българската литература - Бойчо Огнянов от „Под иго то“.

Като цяло сюжетът на „Железният светилник“ пресъздава движението на българския човек между два етапа от историческото развитие на нацията. Текстът впрочем съдържа и символните означения на тези етапи. Това са „Железният светилник“, неразтрогваемо свързан с Глаушевия дом (и най-вече с образа на Султана) през цялото действие, и първата газена ламба в Преспа, която влиза с Ния в дома на Глаушеви в края на романа. В този смисъл, предадено чрез предметната символика на творбата, голямото историческо движение, описано от нея, може да бъде формулирано и като пътя от железния светилник до газената лампа.